

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філософських наук, доцента, завідувача
кафедри філософії, політології та міжнародних відносин
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка Харченко Юлії Володимирівни
на дисертацію Кравченко Оксани Іванівни «Культурні
трансформації міста у постіндустріальну добу» подану на здобуття
наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.04 –
Філософська антропологія, філософія культури

Актуальність теми дисертації. Дисертаційне дослідження Оксани Іванівни Кравченко є достатньо вагомим і ґрунтовним. Актуальність зумовлена відсутністю завершених комплексних підходів у сфері сучасної філософії, що дали б змогу вибудувати цілісне бачення феномену міста в контексті його трансформації. Більшою мірою саме в архітектурі місто представлене в розрізі історії як форма поселення, що виникла внаслідок суспільного розподілу праці. Тобто місто – це результат відокремлення ремесла від сільського господарства і зосередження в руках певної громадської групи, яка відрізняється від села високим ступенем різноманітності та інтеграції трудової діяльності (виробничої та невиробничої). З часом у місті сконцентрувалися різні галузі народного господарства – промисловість, наука, культура, інформація і, як наслідок, міста стали центрами науково-технічного і соціального прогресу. Усе це у поєднанні з розвинутою соціальною та інженерною інфраструктурою зумовило формування у містах специфічного міського способу життя, який у процесі урбанізації поширюється на все більшу кількість поселень, у тому числі сільських.

Актуальним і своєчасним є аналіз трансформації міста в межах філософсько-антропологічного та філософсько-культурологічного підходів. Підкреслимо, що загалом феномен глобального міста досліджували соціологи, політологи, культурологи, економісти, інженери, архітектори. Терміни

«глобальне місто» (global city) та «світове місто» (world city)) першим сформулював американський економіст Дж. Фрідман. В його розумінні глобальне місто – це проміжна ланка у взаємодії між національною державою та міжнародним капіталом. Термін «глобальне місто» стає центральним і в соціальній філософії наприкінці XX – початку XXI століть. Проте в епоху глобалізації міста набувають нової функціональності. Сутність даного процесу полягає в концентрації важливих економічних, фінансових і політичних функцій в декількох великих світових мегаполісах.

В зв'язку із цим особливого значення набуває саме філософська концепція міста в постіндустріальну добу, що дає змогу переосмислити й обґрунтувати через контроверзу «людна-культура» сучасні тектонічні зміни, що відбуваються у складному мінливому соціумі.

Підкреслюючи актуальність теми дослідження, необхідно звернути увагу й на відсутність ґрунтовних і всебічних філософських досліджень феномену трансформації міста з огляду на сучасні урбаністичні антиутопії. Урбаністичні антиутопії з'явилися тоді, коли держава і суспільство виявили свої негативні риси, стали небезпечними для людини та не сприяють прогресу. Місто-держава-суспільство є одним цілим. В антиутопії завжди виражається протест проти насильства, абсурдного соціального устрою, безправного становища людини. Автори антиутопій, здійснюючи аналіз реальних суспільних процесів, за допомогою фантастики та кінематографу намагаються передбачити небезпечні наслідки існуючого порядку або утопічних ілюзій. Сьогодні урбаністична антиутопія залишається важливим концептуальним джерелом.

З огляду на зазначене, маємо всі підстави говорити про те, що актуальність теми дисертаційного дослідження Оксани Іванівни Кравченко зумовлена: по-перше, змінами, які відбуваються під впливом глобалізації та стосуються усіх сфер соціокультурного буття. Авторка звернула увагу на міста, образ яких швидко змінюється, зумовлюючи неабияке занепокоєння не тільки у пересічних громадян, а й освічених верств населення. Міста, які століттями, а окремі – навіть тисячоліттями, зберігали свою культурну унікальність,

передусім, завдяки ментальній своєрідності та особливим традиціям їхнього населення, останніми роками починають швидко втрачати свою самобутність, навіть попри небувале зростанням суспільної уваги до збереження тих унікальних історичних пам'яток, місцевих краєвидів, неповторних ландшафтів, що закладали основи ідентичності кожного міста.

По-друге, дослідниця показала, що розмивання культурної унікальності міст є закономірним наслідком глобалізації. Завдяки їй відбулося відкриття державних кордонів, а з ним і зростання рівня міграції, яка завдяки лібералізації усіх сфер суспільного життя не завжди супроводжується асиміляцією. Внаслідок цього, спільноти, які тривалий час характеризувалися високим рівнем культурної гомогенності почали перетворюватися на фрагментовані мультикультурні середовища. По-третє, докорінні соціокультурні трансформації міста зумовлені повсюдним застосуванням інформаційних технологій. Завдяки їм зросли мобільність та комунікативні можливості міського населення, що, у підсумку, призвело до звільнення городян від зовнішнього примусу усталених традицій та відкрило можливість для розвитку надтериторіальних спільнот, в основі групової єдності яких лежали не культурні символи означеної території, а інтереси та цінності їхніх членів.

Додамо, що дисертаційна робота виконана в межах держбюджетних тем кафедри філософії Національного авіаційного університету «Антропологічний та соціокультурний виміри глобалізованого світу» (№32/12.01.10) та «Інформаційне суспільство: його проблеми і перспективи у ХХІ столітті» (№34/12.01.10). Отже тема дисертації відповідає всім вимогам і науковим спрямуванням кафедри та спеціалізованої вченої ради.

Ступінь обґрунтованості наукових положень. Дисертаційна робота Оксани Іванівни Кравченко виконана на достатньо високому рівні. Дисертантка представила на розгляд спеціалізованої вченої ради завершене філософське дослідження, у якому вперше на підставі цивілізаційного, культурно-історичного та соціокультурного підходів здійснено комплексний аналіз трансформацій міста, а також всебічний розгляд культурних відмінностей міста

в різні історичні епохи. Наукова новизна дослідження полягає у розкритті сучасних соціокультурних трансформацій міста, виявленні їхнього впливу на структурну організацію міського простору та систему ціннісних орієнтацій городян.

Оксаною Іванівною вперше у філософсько-антропологічній та філософсько-культурологічній науці досліджено соціокультурні трансформації міста в індустріальну добу. Дисертантка виявила, що в цей період місто швидко втрачає притаманні домодерним його аналогам риси спільноти та перетворюється на спілку, єдність якої забезпечується багаточисельними актами обміну. Показано, що забезпечення високого рівня взаємозалежності міського населення індустріальної доби неможливе поза стандартизацією усіх сфер міського життя, яка, у підсумку, зумовила формування типового образу городянина – підприємливого, розсудливого, пунктуального та витонченого індивіда, прагнення та дії якого є логічним наслідком ідеалів світського гуманізму.

Також встановлено, що тотальна інформатизація суспільства, яку забезпечило повсюдне поширення персональних комп'ютерів, гаджетів, використання телекомунікаційних мереж, мобільного зв'язку та Інтернету, призвела до істотних змін у соціокультурному бутті міста. Воно почало швидко втрачати традиційну структурно-просторову та соціальну організацію, поступово перетворюючись на децентралізований соціальний простір. Оксана Іванівна довела, що новітні засоби комунікації зумовлюють уніфікацію міст, яка виявляється, з одного боку, у розмиванні культурного коду міста та його унікальності, а з іншого – у руйнуванні внутрішньої єдності міського населення. З цього випливає, що формування мегаполісів є логічним та закономірним наслідком культурно-цивілізаційних трансформацій, а також важливою і загрозливою тенденцією сучасності. З одного боку, мегаполіс забезпечує вихід регіональних і національних еліт у глобальний світ, тим самим сприяючи їхньому перетворенню на автономних суб'єктів світового розвитку. А з іншого – життя в мегаполісі зумовлює розмивання модерних форм

колективної ідентичності (етнічної, національної) та зростання соціальної напруги на всій території, що входить у його культурний, політичний та економічний ареал.

Дисертантка у своїй роботі уточнила зміст понять «культурний код міста», «міська ідентичність» та показала, що їх доцільно використовувати для позначення сукупності культурних смислів та поведінкових норм, які городяни визнають своїми, ототожнюючи себе з певним конкретним містом чи міським способом буття як таким. Також було здійснено розмежування понять «міська ідентичність» та «ідентичність міста» і вказано, що останнє доцільно використовувати для позначення сукупності символічних та культурних ресурсів, які формують уявний образ міста.

В дисертаційній роботі було виявлено, що місто постало як штучно сконструйований соціальний простір, що упорядковується суспільними законами, які, завдяки відповідності панівним у різні історичні періоди онтологічним уявленням, визначають не тільки ідеали, норми та цінності міського життя, а й організаційну структуру міського простору. Також було підтверджено, що саме секуляризація започаткувала руйнування механічної солідарності міського населення домодерного періоду, активізувавши тим самим пошук суспільних ідеалів та цінностей, що могли забезпечити суспільну консолідацію за умов безроздільного панування індивідуалізму.

Положення, що виносяться на захист, і висновки роботи є аргументованими, вони підпорядковані меті і поставленим завданням дослідження, свідчать про високий теоретичний рівень дисертації.

Достовірність та новизна висновків. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, які включають у себе вісім підрозділів, та висновків. Дослідження Оксани Іванівни Кравченко є чітким, логічним, аргументованим, висновки – глибоко обґрунтованими.

Перший розділ дисертації присвячений філософсько-історичній реконструкції міста та обґрунтуванню ключових методологічних підходів. У першому підрозділі першого розділу авторка підтверджує, що однією з

найважливіших функцій міста є трансляція культурної спадщини людської цивілізації. Вона пояснює цей фактор тим, що місто стає свого роду «соціокультурним контейнером», тобто зростає кількість людей – носіїв культури, інститутів та організацій, відбувається їхнє фізичне втілення в міських будівлях і пам'ятках, що накопичувало і концентрувало специфічну культуру міста. Показано прирощування знань та вмінь, що змінювали картину навколишнього світу, сприйняття міста людьми, ускладнення потреб, перш за все, потреби в інформації (с. 33).

Не менш ґрунтовним і значущим є другий розділ дисертаційного дослідження, який присвячений розгляду феномену міста в культурі індустріальної епохи. Привертає увагу перший підрозділ другого розділу, в якому Оксана Іванівна показала, що індустріальний етап у розвитку суспільства характеризується поширенням процесів урбанізації. Нова хвиля урбанізації пов'язана з промисловою революцією – виникненням великої машинної індустрії, сконцентрованої у містах. Урбанізація, в свою чергу, пов'язана з формуванням індустріального суспільства. Основною формою виробництва стає фабрика, на якій упроваджується використання машин. Це спонукає до розширення ринку праці і міграції робочої сили із сільської місцевості до міста, що викликало швидке зростання міського населення і сприяло неоднорідності його складу, а також збільшенню розриву між багатими і бідними, оскільки сільські мігранти поповнювали ряди найменш кваліфікованої робочої сили. У містах відзначається високий рівень індустріалізації, професійної спеціалізації, використання науки та техніки, що призводить до зміни духовних запитів людей (с. 86).

Дисертантка робить висновок, що різноманіття життя, щільність міського населення, безліч розміщених у ньому установ підвищують роль міста як культурного центру, як фактору взаємодії різних закладів культури. Люди, що прибували в міста, ставали типовими маргіналами, такими, що втратили зв'язок з місцевими традиційними культурами і з великими труднощами пристосовувалися до нового способу життя. Швидке зростання населення за

рахунок міграції робив безглуздим таке поняття, як «міська культура», властива спадковим городянам (с. 87).

Логічним завершенням даної роботи став третій розділ. Він присвячений аналізу культурних трансформацій міста в постіндустріальну добу. Ми звернули особливу увагу на перший підрозділ третього розділу. Значущими є акценти дисертантки на процесах інформатизації суспільства, що ведуть до культурної маргіналізації жителів міста, які постійно поповнюються завдяки притоку сільської молоді. Маючи доступ до соціально значимої інформації, вона з легкістю опановує сучасні спеціальності, нерідко стаючи кваліфікованим та затребуваним на ринку праці професіоналом-експертом. Показано, що високий рівень професіоналізму у вузькопрофільній діяльності, зазвичай не перетворює вихідців з сільських регіонів на інтелектуалів, в тому числі й завдяки їхній ментальній схильності до звичаїв та традицій сільського життя. Не меншою мірою, маргіналізація міста пов'язана зі зростанням міграційних потоків, які призводять до розмивання міської ідентичності, через постання великої кількості локальних культурних середовищ, єдність яких забезпечується формується на основі єдності споминів, що не мають жодного стосунку з культурою міста, в якому вони проживають (161-162).

Також значний інтерес викликають позиції автора, висвітлені у наступних висновках: на рубежі XX-XXI століть інформатизація суспільства наклалася на процеси глобалізації всіх сфер життя, які суттєво посилили культурні трансформації сучасного міста. Породженням сучасних глобалізаційних процесів є мегаполіси, які наділені колосальними фінансовими, управлінськими, інформаційними та політичними функціями. Розвивається концепція «креативних міст» – міст, які особливо привертають творчих людей, що розвивають інноваційні, креативні тенденції в соціумі на глобальному і регіональному рівнях.

Оксана Іванівна підтверджує, що культурний простір сучасного міста розширюється завдяки новим формам спілкування, а міграційні процеси між країнами у світовому масштабі призводять до появи мультикультуралізму, який

проникає у всі сфери міського життя: відбувається, з одного боку, діалог культур і цивілізацій, а з іншого – наростає конфронтація між мігрантами і корінним населенням, породжена несприйняттям культурних форм тими й іншими.

Основні положення дисертації оприлюднені на наукових конференціях: Філософських читаннях, присвячених міжнародному Дню філософії «Глобалізаційний контекст комунікації в умовах інформаційного суспільства» (Київ, 2014); Міжуніверситетських філософських читаннях, присвячених 85-річчю від дня народження С. Б. Кримського (Київ, 2015); XVI Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених і студентів «Політ. Сучасні проблеми науки» (Київ, 2016); VII Всесвітньому конгресі «Авіація у XXI столітті» – «Безпека авіації та космічні технології» (Київ, 2016); Філософських читаннях, присвячених Міжнародному дню філософії «Рецепція проблем інформаційного суспільства у сучасній філософії» (Київ, 2016); Всеукраїнському круглому столі «Соціокультурні виклики медіа-дискурсу інформаційного суспільства» (Київ, 2017); XVII Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених і студентів «Політ. Сучасні проблеми науки» (Київ, 2017); Філософських читаннях «Вплив високих технологій на розвиток культури в інформаційному суспільстві» (Київ, 2018); Всеукраїнському круглому столі «Трансформація мови комунікацій у мережевому суспільстві» (Київ, 2019).

Зміст дисертаційного дослідження відображений у 14 публікаціях, з них: 1 стаття у періодичному виданні іншої країни, 6 – наукові статті опубліковані у виданнях, які визначені Міністерством освіти і науки, як фахові з філософії, та 7 – у збірниках матеріалів наукових конференцій (з них 1 публікація – у співавторстві).

Текст автореферату свідчить про те, що авторка досить вдало вибудувала структуру дослідження, грамотно, аргументовано й стисло представила ключові аспекти дисертації.

Проте, як і в будь-якій творчій роботі, поряд з отриманими вагомими науковими результатами, в дисертації Оксани Іванівни Кравченко є й слабкі місця, які викликали деякі зауваження та побажання:

1. Не зважаючи на широко використану джерельну базу дослідження, на наш погляд, О. І. Кравченко приділила недостатню увагу аналізу найсучаснішої філософської та наукової літератури. Це б дозволило їй зіставити власні висновки стосовно осмислення трансформації міста внаслідок глобалізації з відповідними розробками колег за рубежом. Зокрема І. Воронін дослідив феномен глобального міста як продукт процесу глобалізації. Дослідження В. Ягья, Н. Василевої, Н. Межевича, А. Алімова, І. Зеленевої, М. Лагутіної, К. Худолея, І. Баригіна присвячені поглибленому вивченню глобальних міст як акторів світової політики. В роботах А. Торкунова, А. Богатурова, М. Лебедевої, А. Мельвіля, Н. Марчук, Н. Шмельова, А. Громико представлені ідеї становлення транснаціонального середовища світової політики. Дане висловлювання слід розглядати скоріше не як зауваження, а як побажання дисертантці для подальшої наукової роботи.
2. Авторами «концепції глобальних міст» є американські соціологи та економісти С. Сассен-Кооб та А. Кінг. Авторка в своєму дослідженні посиляється на книгу С. Сассен-Кооб «Глобальне місто: Лондон, Нью-Йорк, Токіо» і висвітлює економічний, політичний, соціальний і культурний аспекти формування глобального співтовариства в містах. Проте, на наш погляд, варто було б звернути увагу на суперечності, що виникають в процесі глобалізації, а також на ті проблеми сучасності, що вислизують від опису в межах теорії постіндустріального суспільства. Зокрема необхідно було більш випукло показати роль міст як центрів сили в міжнародній політиці, а також місце ТНК як ключового актора глобальної політики.
3. На с. 33 першого підрозділу першого розділу дисертантка зазначає: «Комунікація, спілкування – природна форма взаємодії в місті. Жодне

співтовариство не може обійтися без системи комунікації, яка визначає здатність до взаємодії, що є, в свою чергу, фундаментом нормального спілкування. Саме розвиток міста, генезис урбаністичної культури дозволяє говорити про появу комунікації, яка мала масовий характер». Дана позиція є вагомим, проте варто було б більш чітко розділити комунікаційний і комунікативний аспекти взаємодії, щоб уникнути тавтології.

4. Також, на погляд опонента, варто було б проаналізувати процес трансформації міста в контексті розвитку інфраструктури як його базису, необхідного для функціонування галузей матеріального виробництва та забезпечення умов життєдіяльності суспільства, тобто чіткіше представити термін «інфраструктура у підрозділі 2.1. Не менш вигідною позицією в роботі стало б застосування терміну «логістика», що є процесом планування, реалізації і контролю матеріальних ресурсів, ефективних та економних з огляду на витрати, а також одержання інформації про постачання товарів від місця виробництва до місця споживання. Тут слід показати як наука логістика впливає в постіндустріальну добу на конструювання образу «нового міста».
5. Є також побажання, що стосується технічних огріхів, стилістики тексту дисертації, зокрема вираження авторської думки за допомогою великих за обсягом речень, які іноді затьмарюють їх основний зміст.

Висновок. Висловлені зауваження й побажання жодною мірою не знижують безперечної теоретичної та практичної цінності отриманих у дисертації результатів. Дисертаційна робота є оригінальним, цілісним та фактично першим комплексним дослідженням проблеми трансформації міста в постіндустріальній культурі. Основні положення дисертації достатньо апробовані на міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференціях. Вони досить повно викладені в публікаціях у фахових виданнях. Аналіз публікацій показує, що вони належною мірою відбивають основний зміст поданої до захисту дисертації.

Наукові положення і висновки дисертаційного дослідження Оксани Іванівни Кравченко мають високий ступінь достовірності та обґрунтованості, а притаманна їм новизна заслуговує на увагу широкого кола фахівців у галузі соціальної філософії, філософської антропології, культурології, соціології культури, тощо. Окремі теоретичні положення дисертаційного дослідження можуть стати концептуальною основою сучасних педагогічних стратегій. Результати дослідження мають важливе теоретичне й практичне значення.

За актуальністю, науковою новизною, достовірністю та практичною цінністю, змістом і оформленням дисертаційна робота Оксани Іванівни Кравченко «Культурні трансформації міста у постіндустріальну добу» повністю відповідає основним вимогам до наукових досліджень такого рівня, визначеним пп. 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24.07.2013 р., а її авторка заслуговує на присвоєння їй наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.04 – Філософська антропологія, філософія культури.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії, політології
та міжнародних відносин Центральноукраїнського
державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

 Ю. В. Харченко

 С. В. Омелченко